

Søren Hein Rasmussen og Niels Kayser Nielsen

Forord

Ikke så snart var freden brudt ud i 1945, før der i Danmark – og andre lande – begyndte en voldsom debat om demokratiet. Det skete samtidig med, at retsopgøret med landssvigerne tog sin begyndelse, og de første store strejker løb af stabelen anført af kommunistiske fagforeningsfolk. Danmark befandt sig med andre ord i en turbulent tid og havde af den grund og på grund af krigen og dens opgør med anti-demokratiske stater behov for afklaring.

Det er artikler fra denne debat, der her præsenteres. Debatten tog sin begyndelse i juli 1945 med professor Jørgen Jørgensens indlæg »Demokratiet har ret til at forsvare sig« i *Frit Danmark*. Heri blev mange af debattens centrale temaer anslået. En række svar på hans artikel fulgte hurtigt efter. Debatten varede ca. halvandet år og ebbede først ud ved årsskiftet 1946-47. Blandt debattørerne var flere af samtidens fremtrædende kulturpersonligheder og akademikere, men kun få jævne borgere, og debatten kan således ikke siges at have været bredt folkeligt funderet. Alligevel fortjener den opmærksomhed, fordi den rejste en række spørgsmål til og om demokratiet, som igen er blevet højaktuelle.

I det væsentlige udspandt debatten sig i dagspressen, men sideløbende med avisindlæggene blev der publiceret en række bøger, som ligeledes tematiserede demokratispørgsmålet. De fleste af disse

var skrevet af danske forfattere, men også oversættelser fra norsk (Nicolai Stang), svensk (Herbert Tingsten) og amerikansk (F. H. Hayek) så dagens lys.

Ved siden af denne eksplicitte demokratidebat fandt der i bl.a. tidsskrifterne *Vor Ungdom*, *Lederbladet*, *Gymnasieskolen* samt i *Højskolebladet* en løbende debat om uddannelse og opdragelse sted, som også havde berøring med demokratidebatten. I nogen udstrækning var der personsammenfald i de tre nævnte debat kredse.

Af afgrænsningsmæssige årsager rummer nærværende bog kun et udvalg af avisdebattens artikler samt enkelte af dens udløbere i tidsskrifterne *Frit Danmark* og *Frie Ord*. Den medtager således ikke bidrag fra de to andre fora. Dog bør det nævnes, at en række af avisartiklerne også udkom i bogform. Det gjaldt således den socialdemokratiske studenterorganisation Frit Forums udgivelse *Ordet og Sværdet*, hvori der bl.a. var bidrag fra Hal Koch og Alf Ross, der den dag i dag står som klassiske indlæg i den løbende demokratidebat. Flere af Hal Kochs bidrag indgik i hans lille, stadig meget læste bog fra 1945 *Hvad er Demokrati?*, ligesom en række ikke her medtagne indlæg af Jørgen Jørgensen dannede baggrund for dennes pamflet *Det demokratiske Samfund. Grundtræk af en Analyse* fra 1946.

Debatten om demokrati er i dag bluset op igen. Den tager – som i efterkrigsårene – ikke mindst det delikate spørgsmål op, hvorvidt og i givet fald i hvor vid udstrækning demokratiet har ret til at forsvare sig ved hjælp af ikke-demokratiske metoder såsom våbenmagt og indskrænkning i de medborgerlige fri- og rettigheder. I dag er debatten bl. a. betinget af en stigende globalisering og bekymring over, at religion og politik i fundamentalistiske kredse i både USA og de arabiske lande blandes sammen uden klare skillelinjer.

Sådan var situationen ikke i 1945. Nok diskuterede man på mange måder de samme problemer som i dag, men diskussionen var udløst af andre faktorer. I sig selv var det meget sigende, at debatten af gode grunde kun kunne blive til en offentlig debat efter befri-

elsen. Spørgsmål om ytringsfriheden og dens knægtelse spillede derfor en væsentlig rolle.

Men også andre erfaringer spillede ind. Her bør man ihukomme det åndelige klima både før og efter krigen. I 1930'erne hørte det ikke til sjældenhederne, at demokratiet og parlamentarismen blev anfægtet. Man risikerede ikke at blive smidt ud af det gode selskab, hvis man snakkede om »politikerkævl« o.l. Ikke kun i kommunistiske eller fascistiske og nazistiske kredse gjorde denne opfattelse sig gældende. Den »pæne« del af offentligheden fulgte godt med, og anti-demokratiske holdninger var på nippet til at udvikle sig til en modesag.

Dette blev både styrket og svækket af 2. verdenskrig. De ikke-demokratiske staters effektivitet og sejre i krigen (først Tysklands, siden Sovjetunionens) kunne nok imponere og bestyrke tvivlen på demokratiet som den bedste styreform. På den anden side var Tyskland Danmarks nationale fjende, hvorfor man trods alt måtte holde igen med sin fascination og nøjes med at lufte en vis respekt. Dette ændrede sig ved krigen afslutning. Her stod det klart, at de sejrende altid har ret. De kræfter, der havde ytret sig demokratiske før krigen, fik nu ikke et ben til jorden. Dels af nationale grunde, dels af politiske sluttede man nu talstærkt op om demokratiet. Glemte var den omfattende demokratiskeblot blot få år forinden. Det, der havde været mere eller mindre salonfåhigt før krigen, var nu blevet anatema.

På den anden side havde man problemet med Sovjetunionen. Ikke mindst på grund af den imponerende militære styrke og de mange sejre fremstod Sovjet som den stærkeste magt i Europa og nød en ikke ubetydelig respekt. Men hvad var baggrunden for den imponerende styrke? Der blev spekuleret på, om det havde at gøre med, at man ganske vist ikke opererede med politisk demokrati, men dog med en vis form for økonomisk demokrati? Og var denne demokrati-form stærkere end den politiske?

Hertil kom kommunisternes stærke placering og høje grad af legitimitet i de første efterkrigsår. Befolkningen huskede nok, at kommunisterne havde vist national offervilje og deltaget aktivt i modstandsbevægelsen, medens andre – af både gode og dårlige grunde – havde fremmet samarbejdspolitikken.

For flere af disse politikere drejede det sig om at »vinde ansigt« igen. Ganske vist havde man under besættelsen realpolitisk og pragmatisk søgt at redde, hvad reddes kunne, hvilket befolkningen generelt trods alt nok kunne godtage. Men kunne man argumentere for, at det store skel mellem dansk og tysk – også under krigen – var holdningen til demokratiet, var meget nået i rehabiliteringsøjemed. Dette rehabiliteringsaspekt fik dog aldrig nogen større plads i debatspalterne. Det var velsagtens for ømtåleligt, og Hartvig Frischs patetiske forsøg umiddelbart efter befrielsen på at forklare sig ved i bogen *Tænkt og talt under Krigen* at tegne billedet af en ganske lille og elitær skare af »ansvarlige« skræmte formodentlig også.

Ved siden af spørgsmålet om grænserne for demokrati spillede diskussionen af forholdet mellem på den ene side økonomisk og socialt demokrati og på den anden side politisk demokrati en væsentlig rolle i debatten i de to første efterkrigsår. Udover den sovjetiske udfordring var det for mange, især socialdemokrater, vigtigt at finde en forklaring på, hvordan nazister og fascister kunne komme til magten – ad demokratisk vej. En del af forklaringen herpå fandt man i den sociale nød i de pågældende lande, således at fascisme og nazisme blev forklaret materialhistorisk, og det aktualiserede yderligere spørgsmålet om et socialt demokrati.

Det kunne have været fristende at lægge et tematisk princip til grund for udgivelsen. Vi har imidlertid valgt at strukturere bogen ud fra et kronologisk. Årsagen er væsentligst at finde i den omstændighed, at debatten havde karakter af svar på svar på svar. Synspunkterne i de enkelte artikler udvikledes ofte i diskussion med den eller de forrige. Debatten var med andre ord i sig selv udtryk for den

kerne i demokratiet, mange holdt fast i som det essentielle, nemlig den frie og lige meningsudveksling; det, Hal Koch betegnede som samtale-princippet, hvorved han bl.a. mente, at man i fællesskab ræsonnerer sig frem til klarhed. Herved bliver demokratiet, ud over så meget andet, også til en erkendelsesform.

Artiklerne egner sig formodentligt bedst til levnsudnyttelse. De er i udpræget grad bøn af deres samtid, og skulle som følge af deres kortfattede og klarehed være nemme at gå til som historiske kilder. Men det er vores forhåbning, at de i kraft af den tidsmæssige distance med deres placering i en anden situation og en anden tid også kan bruges til at rejse og besvare principielle demokratispørgsmål for nutidige læsere – og således fungere som egentligt historiske tekster. Af samme grund har vi bibeholdt den oprindelige skrivemåde med fx stort begyndelsesbogstav ved subjektiver etc – også selv om den praksis hos nogle af debattørerne ikke er gennemført slavisk.

Da dette optryk af artiklerne kun udgør et udvalg af den omfattende demokratidebat i 1945-46, henvises til litteraturlisten bagest i bogen, hvori anføres de væsentligste demokratipublikationer i de nævnte år. Her finder læseren også korte bibliografiske oplysninger om forfatterne.

Bogen henvender sig både til den alment interesserede læser og til folk i uddannelsesinstitutionerne på henholdsvis gymnasie- og universitetsniveau.

Sluttelig skal rettes en stor tak til cand. mag. Solveig Skovmose Madsen for et vanskeligt korrekturarbejde.

Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, april 2003

Søren Hein Rasmussen